

СТУДІЇ З РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

УДК 323.1:81'246.3(477.52/.6)

МОВНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ УКРАЇНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВСЕСОЮЗНОГО ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ 1926 р.)

Малярчук Наталя

(Донецький державний університет управління)

Політизація мовного питання в Україні призвела до того, що мова перетворилася на предмет різноманітних спекуляцій та інструмент політичної боротьби. Саме тому необхідність усебічного дослідження мовних процесів, із залученням опрацьованих статистичних матеріалів, не викликає сумнівів. Зокрема, важливо дослідити мовну структуру населення Східної України, де наслідки мовної русифікації є найбільш відчутними. Вивчення мовної структури населення регіону на різних історичних етапах дозволить простежити динаміку змін, яких вона зазнавала протягом часу та системно проаналізувати їх.

Метою статті є вивчення особливостей мовної структури населення Східної України на основі матеріалів Всесоюзного перепису населення 1926 р.

Автором проаналізовано склад населення Східної України за рідною мовою, розглянуто особливості мовної структури за окремими округами, а також у міських та сільських поселеннях регіону, здійснено порівняльний аналіз етнічної та мовної структур населення, визначено рівень та характер мовної асиміляції окремих етнічних груп.

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що у 1926 р. у мовному середовищі Східної України переважали дві мови – українська та російська, які мали різні демографічну та комунікаційну потужності та асиміляційний потенціал. Значні розбіжності між рідною мовою та етнічною приналежністю частини населення свідчать про деформованість мовної ситуації у регіоні, що найбільше проявлялася у міських поселеннях, серед мешканців яких частка російськомовних удвічі перевищувала відсоток етнічних росіян. Автор робить висновок про асиметричний та неприродний характер асиміляційних процесів у Східній Україні у II пол. 20-х рр. XX ст., оскільки українці, які становили більшість населення регіону, поступалися російській етнічній меншині за такими показниками, як мовна стійкість та асиміляційний вплив на інші етнічні групи. Незважаючи на значну демографічну потужність української мови, зосередженість переважної більшості україномовного населення в сільській місцевості, фактичний статус російської мови як державної в СРСР суттєво обмежували асиміляційний потенціал та комунікаційні можливості української мови у регіоні.

Аналіз мовної структури населення окремих округ Східної України показав, що у більшості з них, окрім індустріально розвинених Луганської та Сталінської, переважало україномовне населення. Мови інших народів, що проживали на території Східної України, загалом посідали незначне місце у її мовному середовищі за винятком грецької та німецької мов, які були поширені в сільській місцевості Маріупольської округи.

Ключові слова: українська мова, російська мова, мовна асиміляція, мовна структура, етнічна структура, Східна Україна, Всесоюзний перепис населення 1926 р.

Language structure of the population of eastern Ukraine (based on All-soviet union census materials of 1926)

Malyarchuk Natalya

(Donetsk State University of Management)

The language issue in modern Ukraine is an important factor not only in domestic but also in foreign policy. Of particular relevance it has become in Eastern Ukraine – a region where the consequences of linguistic Russification are the most tangible, and the linguistic issue has become an

instrument for a variety of speculation and political struggle. That is why the necessity of a comprehensive study of its various aspects, with the involvement of the processed statistical materials, is beyond doubt. Thus, it is necessary to investigate the linguistic structure of the population of Eastern Ukraine at different historical stages, which will allow tracing the dynamics of changes that it has undergone over time and systematically analyze them.

The purpose of the article is to study the peculiarities of the linguistic structure of the population of Eastern Ukraine on the basis of materials analysis of the All-Union Census of 1926.

The author analyzes the composition of the Eastern Ukraine population in her native language, examines the peculiarities of the linguistic structure of the population in some districts as well as urban and rural settlements in the region; in the paper the comparative analysis of the ethnic and linguistic structures of the population has been carried out, the level and nature of language assimilation of certain ethnic groups have been determined.

The results of the study suggest that in 1926 the vast majority of the population of Eastern Ukraine belonged to two large linguistic communities: Ukrainian and Russian, differing in their demographic and communicative capacity, as well as assimilation potential. Significant differences between the mother tongue and ethnicity of the population indicate a distortion of the linguistic situation in the region that most manifested itself in urban settlements, where the share of Russian-speakers doubled the percentage of ethnic Russians among their inhabitants. The author concludes about the asymmetric and unnatural character of the assimilation processes in Eastern Ukraine, since Ukrainians, representing the majority of the population of the region, yielded to the Russian ethnic minority in terms of linguistic resilience and assimilation influence on other ethnic groups. The concentration of the vast majority of the Ukrainian-speaking population in the countryside severely limited its assimilation potential and the Ukrainian language communication capacity.

The analysis of the linguistic structure of the population of some districts in Eastern Ukraine showed that the Ukrainian language prevailed in most of them, except for industrially developed Luhansk and Stalin districts. The languages of other peoples living on the territory of Eastern Ukraine generally played a minor role in its linguistic environment, with the exception of the Greek and German languages, which were distributed in the rural areas of the Mariupol district.

Key words: Ukrainian language, Russian language, language assimilation, linguistic structure, ethnic structure, Eastern Ukraine, All-Union Census of 1926.

**Языковая структура населения восточной Украины
(по материалам Всесоюзной переписи населения 1926 года)
Малярчук Наталья**

(Донецкий государственный университет управления)

Политизация языкового вопроса в Украине привела к тому, что язык превратился в предмет различных спекуляций и инструмент политической борьбы. Именно поэтому необходимость всестороннего исследования языковых процессов, с привлечением обработанных статистических материалов, не вызывает сомнений. В частности, важно исследовать языковую структуру населения Восточной Украины, региона, где последствия языковой русификации являются наиболее ощутимыми. Изучение языковой структуры населения востока Украины на разных исторических этапах позволит проследить динамику изменений, которые она испытывала в течение времени, и системно проанализировать их.

Целью статьи является изучение особенностей языковой структуры населения Восточной Украины на основе материалов Всесоюзной переписи населения 1926 года.

Автором проанализирован состав населения Восточной Украины по родному языку, рассмотрены особенности языковой структуры по отдельным округам, а также городским и сельским поселениям региона, осуществлен сравнительный анализ этнической и языковой структуры населения, определен уровень и характер языковой ассимиляции отдельных этнических групп.

Результаты исследования позволяют утверждать, что в 1926 году в языковой среде Восточной Украины преобладали два языка – украинский и русский, которые имели разные демографическую и коммуникационную мощности и ассимиляционный потенциал. Значительные

расхождения между родным языком и этнической принадлежностью части населения свидетельствуют о деформированности языковой ситуации в регионе, которая наиболее наглядно проявлялась в городах, среди жителей которых удельный вес русскоязычных вдвое превышал процент этнических русских. Автор делает вывод об асимметричном и неестественном характере ассимиляционных процессов в Восточной Украине во II пол. 20-х гг. XX в., поскольку украинцы, которые составляли большинство среди населения региона, уступали русскому этническому меньшинству по таким показателям, как языковая устойчивость и ассимилирующее влияние на другие этнические группы. Несмотря на значительную демографическую мощь украинского языка, сосредоточенность подавляющего большинства украиноязычного населения в сельской местности, фактический статус русского языка как государственного в СССР существенно ограничивали ассимилирующий потенциал и коммуникационные возможности украинского языка в регионе. Анализ языковой структуры населения отдельных округов Восточной Украины показал, что в большинстве из них, кроме индустриально развитых Луганского и Сталинского, преобладало украиноязычное население. Языки других народов, проживавших на территории Восточной Украины, в целом занимали незначительное место в ее языковой среде за исключением греческого и немецкого языков, которые были распространены в сельской местности Мариупольского округа.

Ключевые слова: украинский язык, русский язык, языковая ассимиляция, языковая структура, этническая структура, Восточная Украина, Всесоюзная перепись населения 1926 года.

Мовне питання в сучасній Україні є важливим чинником не лише внутрішньої, але й зовнішньої політики. Особливої актуальності воно набуло у Східній Україні – регіоні, де наслідки мовної русифікації є найбільш відчутними, а мовне питання стало предметом різноманітних спекуляцій та інструментом ведення політичної боротьби. Саме тому необхідність усебічного дослідження його різноманітних аспектів, із залученням опрацьованих статистичних матеріалів, не викликає сумнівів. Зокрема, важливо дослідити мовну структуру населення Східної України на різних історичних етапах, що дозволить простежити динаміку змін, яких вона зазнавала протягом часу, та системно проаналізувати їх. Особливу зацікавленість викликає період 2-ої пол. 20-х рр. XX ст., тобто ще на початку розгортання індустріалізації, яка спричинила хвилю трудової міграції у Східну Україну та суттєво вплинула на етнічну і мовну структуру населення. Актуальність статті обумовлюється й тим, що більшість вітчизняних дослідників користувалися даними перепису 1926 р. для вивчення соціальної й етнічної структури населення УСРР, а також її окремих регіонів¹, проте його інформаційні можливості щодо висвітлення мовних процесів використані не в повному обсязі².

¹ Гринь Д. Зміни в національному складі міського населення України у 20–30-х рр. XX ст. // Україна на порозі ХХІ століття: актуальні питання історії: Збірник наукових праць. – К.: Стило, 1999. – С. 196–202; Воронко О. Г. Розвиток етнодемографічних процесів і формування соціальної структури суспільства в Україні 20-х рр. XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05 / О. Г. Воронко. – К., 1998. – 230 с.; **Овчаренко Д. В. Національний склад населення окружних міст Півдня України у 1926 р.** (за матеріалами Всесоюзного перепису населення 1926 р.) // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Вип. 3. – С. 64–71; Турченко Г. Ф. Етнічний склад міського населення Півдня України (за матеріалами Всесоюзного перепису населення 1926 р.) / Г. Ф. Турченко, Д. В. Овчаренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2009. – Вип. XXVII. – С. 185–192; Малярчук Н. Г. Російське населення Східної України (за матеріалами Всесоюзного перепису населення 1926 р.) // Історичні і політологічні дослідження. – 2017. – № 1 (60). – С. 36–44; Малярчук Н. Г. Росіяни в етнічній структурі населення південно-східної України (за матеріалами Всесоюзного перепису населення 1926 р.) / Н. Г. Малярчук // Нові сторінки історії Донбасу: Збірник статей. Кн. 26. – Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. – С. 155–167.

² Романцов В. О. Українці на одвічних землях (XVIII – поч. ХХІ ст.) – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2004. – С. 99; Малярчук Н. Г. Особливості мовної ситуації в Донбасі в 20-ті рр. XX ст. // Історичні і політологічні дослідження. – 2009. – № 2. – С. 93–99.

Мета статті: дослідити особливості мовної структури населення Східної України на основі аналізу матеріалів Всесоюзного перепису населення 1926 р.

Завдання:

- визначити особливості мовної структури населення Східної України загалом, а також в окремих округах, міських та сільських поселеннях регіону;
- встановити демографічну потужність³ найбільш поширених на сході України мов;
- здійснити порівняльний аналіз етнічної та мовної структур населення Східної України;
- встановити рівень та характер мовної асиміляції певних етнічних груп.

Географічними межами дослідження є територія Східної України, тобто сучасних Харківської, Луганської та Донецької областей, яка у 1926 р. поділялася на 8 округ: Харківську, Озюмську [Н. М.: так у переписі], Куп'янську, Луганську, Старобільську, Артемівську, Сталінську, Маріупольську.

Джерельною базою дослідження є Всесоюзний перепис населення 1926 р., який, на думку фахівців, посідає особливе місце серед переписів 20–30-х рр. ХХ ст., оскільки вирізняється повнотою обліку та достовірністю даних. Серед п'ятнадцяти пунктів особового листка, який складала на кожного громадянина СРСР, п'ятим номером містився пункт «рідна мова». Згідно з настановою для рахівників, що здійснювали перепис, поняття «рідна мова» мало таке визначення: «Рідною мовою визнається та, якою опитуваний найкраще володіє або якою зазвичай розмовляє»⁴. Дані щодо рідної мови жителів УСРР були опубліковані у 12 та 13 томах зазначеного перепису, у табл. VI «Людність за національністю, рідною мовою та письменністю». Саме на них ґрунтуються усі підрахунки автора статті, таблиці та діаграми (відомостях щодо рідної мови населення восьми східноукраїнських округ⁵, а також їхніх міських⁶ та сільських⁷ поселень). Дані щодо зазначених показників по УСРР взято з видання «Короткі підсумки перепису населення України. 17–12 грудня 1926 р. Національний і віковий склад, рідна мова та писемність населення»⁸.

³ Терміни «демографічна та комунікаційна потужність мови», «мовна стійкість» запозичено у: Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір // Л. Т. Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 163 с.

⁴ Воробьев Н. Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 года. Краткий обзор организации и производства. – М.: В/О «Союзоргучет» редакционно-издательское управление, 1933. – С. 32.

⁵ Всесоюзная перепись населения 1926 года. – М.: Издание ЦСУ Союза ССР, 1928. – Т. 12, отд. 1: Украинская Социалистическая Советская Республика. Правобережный подрайон. Левобережный подрайон. Народность. Родной язык. Возраст. Грамотность. – С. 286–287, 291–292, 309–310; Всесоюзный перепис лодности 1926 р. – М.: Видання ЦСУ Союзу РСР, 1929. – Т. XIII, від. 1: Українська соціалістична радянська республіка. Степ. Дніпрянський промисловий підрайон. Гірничий підрайон. Національність, рідна мова, вік, письменність. – С. 16–17, 33, 340–341, 343–345, 348–349.

⁶ Всесоюзная перепись населения 1926 года. – М.: Издание ЦСУ Союза ССР, 1928. – Т. 12, отд. 1 ... – С. 287, 292, 310–313; Всесоюзный перепис лодности 1926 р. – М.: Видання ЦСУ Союзу РСР, 1929. – Т. XIII, від. 1 ... – С. 17–18, 34, 341–342, 345–347, 350–353.

⁷ Всесоюзная перепись населения 1926 года. – М.: Издание ЦСУ Союза ССР, 1928. – Т. 12, отд. 1 ... – С. 287–288, 293, 313; Всесоюзный перепис лодности 1926 р. – М.: Видання ЦСУ Союзу РСР, 1929. – Т. XIII, від. 1 ... – С. 18–19, 34–35, 342–343, 347–348, 353.

⁸ Статистика України. № 124. Серія І. Демографія. Короткі підсумки перепису населення України. 17–12 грудня 1926 р. Національний і віковий склад, рідна мова та писемність населення. – Харків, 1928. – 210 с. Т. V. Вип. 2. – С. 42–45.

Згідно з даними Всесоюзного перепису населення 1926 р. абсолютна більшість мешканців Східної України – 61,5 % (3 282 813 ос.) вважали рідною українську мову, тоді як російську визнали такою 33 % (1 756 486 ос.), інші мови – 5 % (263 088 ос.) населення. Ще 0,5 % (30 135 ос.) опитаних не зазначили рідну мову взагалі (див. діаграму 1). Отже, за своєю демографічною потужністю українська мова майже вдвічі перевищувала російську.

Для порівняння зазначимо, що загалом по УСРР українська була рідною для 76,4 % (22 160 992 ос.) населення, російська – для 15,2 % (4 421 813 ос.), ще для 8 % (2 304 250 ос.) рідними були інші мови, а 0,4 % (109 485 ос.) – рідну мову не вказали (див. діаграму 2).

Діаграма 1

Діаграма 2

Отже, питома вага російськомовного населення серед мешканців Східної України більш як удвічі перевищувала його частку у мовній структурі населення республіки загалом. Суттєво відрізнялося і співвідношення україномовного та російськомовного населення в межах регіону та УСРР. Якщо у Східній Україні відсоток україномовного населення перевищував частку російськомовного майже в два рази, то загалом по УСРР – в п'ять разів. Зазначимо також, що саме на сході було зосереджено 40 % усього російськомовного населення УСРР.

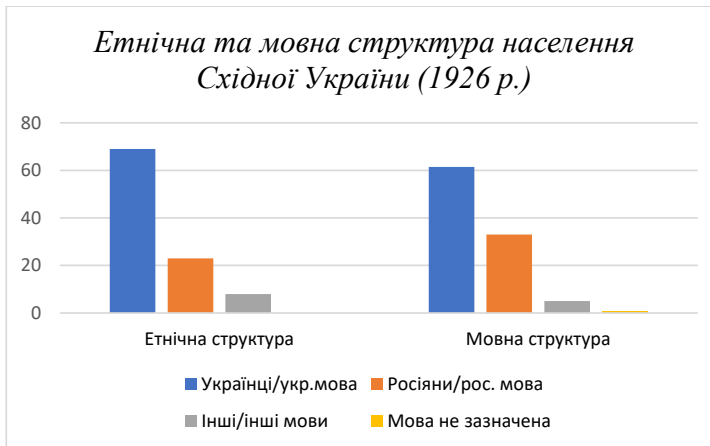
Порівняльний аналіз етнічної та мовної структур населення Східної України демонструє розбіжність між рідною мовою та етнічною приналежністю частини населення, що є свідченням деформованості мовної ситуації у регіоні. Так, у 1926 р. частка українців серед населення Східної України становила 69 %, тоді як українську мову визнали рідною лише 61,5 % загалу. Натомість російську назвали рідною мовою 33 % населення, попри те, що частка росіян серед мешканців сходу України дорівнювала лише 23 % (див. діаграму 2)⁹.

Зауважимо, що 99,5 % (326 8024 ос.) тих, хто назвав рідною мовою українську склали етнічні українці, тоді як серед російськомовних етнічні росіяни становили 70,3 % (1 234 575 ос.), українці – 22,5 % (394 809 ос.), 7,2 % (127 102 ос.) – представники інших етнічних груп. Отже, російська спільнота, яка за кількісними

⁹ Малярчук Н. Г. Російське населення Східної України ... – С. 53.

показниками поступалася українцям і фактично була етнічною меншиною, хоча й найчисельнішою, здійснювала значний асиміляційний вплив на українське та інонаціональне населення Східної України. Разом із тим її представники демонстрували високу мовну стійкість, оскільки 98,7 % (1 234 575 ос.) росіян регіону визнали рідною мову своєї національності, й лише 0,7 % (9 026 ос.) – українську та 0,03 % (407 ос.) – інші мови.

Діаграма 2

Відповідно, українці, попри кількісне домінування в регіоні відрізнялися меншою мовною стійкістю і значно меншим асиміляційним впливом: українську визнали рідною мовою 88,8 % (3 268 024 ос.) етнічних українців і лише 0,4 % (14 789 ос.) – мову інонаціонального населення Східної України. Більше того, українці самі стали об'єктом російської мовної асиміляції, оскільки 11 % (394 809 ос.) українців регіону визнали рідною російську мову. Мовній русифікації населення Східної України сприяло те, що попри свою демографічну потужність українська мова безперечно поступалася російській у потужності комунікативній. Ще з часів Російської імперії російська мова домінувала у найважливіших сферах суспільної комунікації регіону: освітній, виробничій, культурній, державно-управлінській, натомість сфера функціонування української мови була досить обмежена. Російській мовній асиміляції сприяв і постійний приплив російських робітників в промислові округи Донбасу – Луганську та Сталінську. Аналіз розподілу населення за рідною мовою за окремими округами Східної України показав, що саме в цих двох округах більшість населення: 57,5 % та 46 % відповідно визнали рідною мовою російську, тоді як більшість населення решти шести округ – українську (див. табл. 1).

Таблиця 1

Населення Східної України за рідною мовою по округах

№	Округа	Рідна мова (%)			
		українська	російська	інші	не зазначена
1	2	3	4	5	6
1	Старобільська	88	11,4	0,4	0,2
2	Куп'янська	81,5	17,9	0,2	0,4
3	Озюмська	81	17,8	0,9	0,3

1	2	3	4	5	6
4	Харківська	65	31	3	1
5	Артемівська	60	34	5	1
6	Маріупольська	43,8	34,9	21	0,3
7	Сталінська	44	46	9	1
8	Луганська	38	57,5	3,5	1
	Східна Україна	61,5	33	5	0,5

Як видно з таблиці, абсолютну більшість україномовне населення склали у Старобільській – 88 %, Куп'янській – 81,5 %, Озюмській – 81 %, Харківській – 65 %, Артемівській – 60 % округах. У Маріупольській окрузі рідною українську мову визнала відносна більшість мешканців – 43,8 % від загалу.

Варто також зазначити, що найбільше російськомовного населення, до речі як і етнічного російського, було сконцентровано у двох округах: Харківській – 28 % (499 038 ос.) та Луганській – 20 % (352 888 ос.). Це можна пояснити наявністю в їхньому складі шести районів компактно заселених росіянами: у Харківській окрузі це Старовірівський, Олексієвський, Чугуївський райони, а в Луганській – Петровський, Сорокинський, Станично-Луганський. У 1927 р. ці райони отримали статус російських національних¹⁰.

Щодо мов інших народів, то вони посідали незначне місце в мовному середовищі Східної України. Лише 5 % (263 088 ос.) населення не визнали рідною українську або російську, а назвали такою іншу мову. Найбільш помітною частка іншомовного населення – 21 % (88 678 ос.) від загалу була в Маріупольській окрузі, де компактно проживали, зокрема, грецька та німецька етнічні меншини. Саме тому 12 % населення округи визнало рідною грецьку мову, а ще 6 % – німецьку¹¹ (3 % жителів округи визнали рідними інші мови).

Переважна більшість україномовного населення зосереджувалася у сільській місцевості Східної України – 87 % (2 840 434 ос.), тоді як у містах мешкало лише 13 % (3 282 813 ос.) від україномовного загалу. Більшість іншомовного населення так само мешкала на селі – 62 % (163 056 ос.), тоді як 38 % (100 032 ос.) – у містах. Щодо російськомовної спільноти, то її розподіл між містом і селом був більш збалансованим. Абсолютна більшість російськомовного населення була сконцентрована у містах – 57 % (1 002 270 ос.), тоді як на села припадало 43 % (754 216 ос.) від російськомовного загалу.

Аналіз мовної структури міського населення Східної України показав, що питома вага тих, хто визнав рідною мовою російську, становила 64,2 % (1 002 270 ос.), українську – 28,4 % (442 379 ос.), інші мови – 6,4 % (100 032 ос.), 1 % (15 235 ос.) опитаних не зазначив рідну мову взагалі (див. діаграму 4). Зауважимо, що загалом серед міського населення УСРР російськомовні хоча й становили більшість, проте не абсолютну, а відносну. Так, їхня частка становила 44 % (2 386 638 ос.), тоді як

¹⁰ Малярчук Н. Г. Російське населення Східної України... – С. 57.

¹¹ У переписі відображені дані щодо греків і німців, які визнали рідною мову своєї національності, але не подано окремо дані щодо кількості представників інших народів, які визнали рідною грецьку або німецьку мови. Проте навряд чи їхня кількість була настільки значною, щоб суттєво змінити зазначені показники.

частка україномовних – 36 % (1 930 620 ос.), іншомовних – 19 % (1 004 103 ос.), а 1 % (37 879 ос.) опитаних не зазначив рідну мову взагалі (див. діаграму 5).

Міста Східної України були осередками російської мовної асиміляції, про що свідчить значна розбіжність між мовою та національною приналежністю їх мешканців (див. діаграму 6).

Так частка українців серед міського населення Східної України становила у 1926 р. 45 %, а українську мову визнали рідною лише 28,4 % загалу. Натомість російську назвали рідною мовою 64,2 % населення, попри те, що частка росіян серед міського населення дорівнювала 41 %. Питома вага інонаціонального населення – 14 %. Це більше як удвічі перевищувало частку іншомовних мешканців міст – 6,4 %¹².

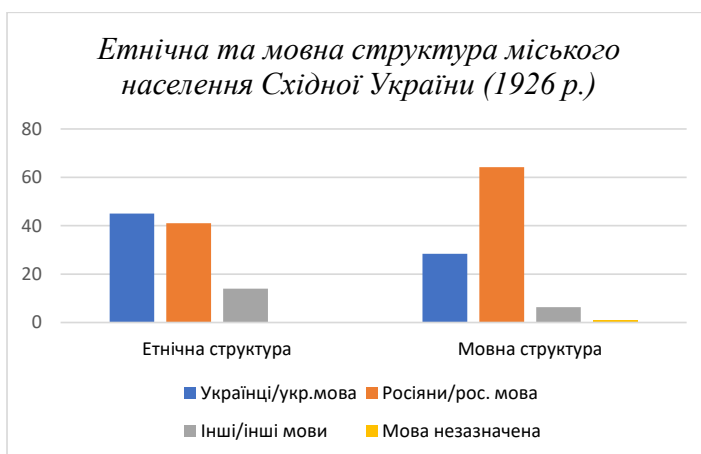
Діаграма 4

Діаграма 5

Діаграма 6

З восьми округ Східної України лише у двох: Старобільській та Куп'янській, абсолютна більшість мешканців міських поселень – 63,9 % та 63 % відповідно визнали рідною українську мову, тоді як російську – 34,7 % та 35 %. У міських по-

¹² Малярчук Н. Г. Російське населення Східної України... – С. 54.

селеннях решти округ більшість становило російськомовне населення. Якщо в Озюмській окрузі різниця між часткою російськомовного – 49,2 % та україномовного міського населення – 48,4 %, була дуже незначною, то у решті округ російськомовні становили абсолютну більшість: у Харківській – 53 %, при 38 % україномовних, в Артемівській окрузі ці показники становили відповідно 62 % і 31 %, у Луганській – 73,3 % та 20,5 %, у Сталінській – 80 % та 14 %, у Маріупольській – 82,6 % та 10 %. Як бачимо, найвищий відсоток російськомовного міського населення був зосереджений в округах зі значним індустріальним потенціалом – Луганській та Сталінській, де міські поселення утворювалися навколо шахт та заводів, і вагому частину працівників становили вихідці з Росії, а також в багатонаціональній Маріупольській окрузі, де мовою міжнародного спілкування була саме російська (див. табл. 2).

Таблиця 2

Міське населення Східної України за рідною мовою по округах

№	Округа	Рідна мова (%)			
		українська	російська	інші	не зазначена
1	Старобільська	63,9	34,7	1,3	0,1
2	Куп'янська	63	35	1	1
3	Озюмська	48,4	49,2	2	0,4
4	Харківська	38	53	8	1
5	Артемівська	31	62	6	1
6	Луганська	20,5	73,3	5,1	1,1
7	Сталінська	14	80	5	1
8	Маріупольська	10	82,6	7	0,4
	Східна Україна	28,4	64,2	6,4	1

У Східній Україні, як і по республіці загалом, українська мова була значно більш поширена у селах, ніж у містах. Так, серед сільських жителів регіону визнали рідною мовою українську 75,3 % (2 840 434 ос.), російську – 20 % (754 216 ос.), інші мови – 4,3 % (163 056 ос.), не зазначили рідну мову – 0,4 % (14 900 ос.) від загалу. Але навіть на селі частка україномовного населення у Східній Україні була меншою ніж загалом по УСРР і відповідно більшою була питома вага російськомовного населення (див. діаграми 7 та 8). Так україномовні становили 85,6 % (20 230 372 ос.) сільського населення республіки, російськомовні – 8,6 % (2 035 175 ос.), іншомовні – 5,5 % (1 300 147 ос.), не зазначили рідну мову 0,4 % (71 606 ос.) від загалу.

Мовна ситуація на селі не була настільки деформованою, як у міських поселеннях Східної України, оскільки розбіжність між рідною мовою та етнічною приналежністю частини населення була значно меншою (див. діаграму 9). Так частка українців серед сільського населення Східної України становила 79 %, тоді як українську мову визнали рідною лише 75,3 % загалу. Натомість російську назвали рідною мовою 20 % населення, попри те, що частка росіян серед сільського населення дорівнювала 16 %. Питома вага інонаціонального населення – 5 % перевищувала частку іншомовних мешканців сіл – 4,3 %¹³. Не зазначили рідну мову – 0,4 % сільських жителів.

¹³ Малярчук Н. Г. Російське населення Східної України... – С. 56.

Мовна стійкість сільського населення регіону була значно вищою у порівнянні з міським. Так, наприклад, якщо у містах Східної України лише 73,5 % (516 683 ос.) етнічних українців визнали рідною мову своєї національності, то у селах цей показник склав 95 % (2 831 463 ос.). Щодо росіян, то вони демонстрували високу мовну стійкість незалежно від місця проживання: у містах 98,6 % (634 169 ос.) етнічних росіян визнали рідною мову своєї національності, а в селах – 98,8 % (600 406 ос.).

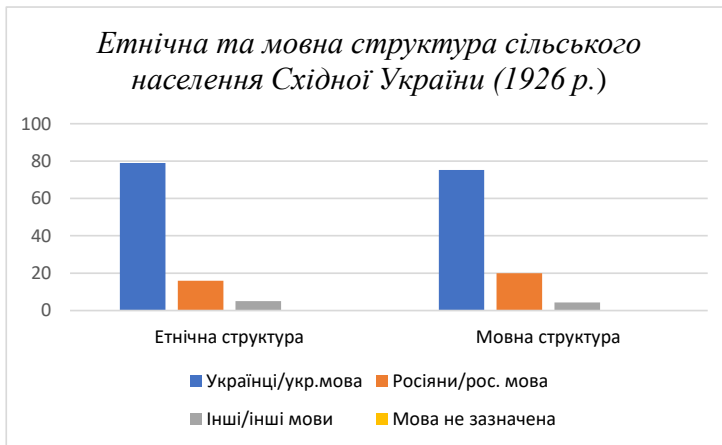
Діаграма 7

Діаграма 8

Діаграма 9

В усіх округах Східної України абсолютна більшість сільського населення визнала рідною українську мову (див. таблицю 3).

Сільське населення Східної України за рідною мовою по округах

№	Округа	Рідна мова (%)			
		українська	російська	інші	не зазначена
1	Старобільська	89	10,5	0,3	0,2
2	Куп'янська	82,3	17,2	0,2	0,3
3	Озюмська	82	16,7	1	0,3
4	Артемівська	81	14	4	1
5	Харківська	80,5	19,1	0,2	0,2
6	Сталінська	67,3	19,4	12,3	1
7	Маріупольська	53,3	21	25,3	0,4
8	Луганська	49	47	3	1
	Східна Україна	75,3	20	4,3	0,4

Найвищим цей показник був у Старобільській окрузі – 89 % від загалу, трохи меншим у Куп'янській – 82,3 %, Озюмській – 82 %, Артемівській – 81 %, Харківській – 80,5 %. У Сталінській та Маріупольській округах він склав відповідно 67,3 % та 53,3 %. Лише в Луганській окрузі частка україномовного населення становила не абсолютну, а відносну більшість – 49 %. Щодо російськомовного населення, то найменшою його питома вага була у Старобільській окрузі – 10,5 %, а найбільшою у Луганській – 47 %. У решті округ його частка не складала і чверті сільського населення. Так, в Артемівській окрузі відсоток російськомовного сільського населення становив 14 %, Озюмській – 16,7 %, Куп'янській – 17,2 %, Сталінській – 19,4 %, Харківській – 19,1 %, Маріупольській – 21 %.

Отже, проаналізувавши дані Всесоюзного перепису населення 1926 р., ми з'ясували, що мовна структура населення Східної України в зазначений період характеризувалася наявністю двох великих мовних спільнот – української та російської. Українська мова за своєю демографічною потужністю майже вдвічі перевищувала російську, проте переважна більшість україномовного населення зосереджувалася у сільській місцевості. Це обмежувало асиміляційний потенціал української мови, оскільки сільські жителі відрізнялися значно вищою мовною стійкістю, ніж міські. Російська етнічна меншина практично не зазнавала асиміляції, зберігаючи високу мовну стійкість незалежно від місця проживання. Українці – найбільша етнічна спільнота Східної України – навпаки стали об'єктом російської мовної асиміляції, склавши майже чверть російськомовного населення регіону. Найбільш яскраво деформованість мовної ситуації проявлялася в міських поселеннях, де частка російськомовних удвічі перевищувала відсоток етнічних росіян. Асиметричний характер асиміляційних процесів у регіоні пояснюється значно більшою комунікативною потужністю російської мови, обумовленою її фактичним статусом державної мови в СРСР, а також припливом у Східну Україну трудових мігрантів з РСФРР. Останній чинник, а також наявність у регіоні територій компактно заселених етнічними росіянами, сприяли формуванню російськомовної спільноти, питома вага якої серед мешканців Східної України більш як удвічі перевищувала її частку в мовній структурі населення УСРР загалом.

Аналіз мовної структури населення окремих округ Східної України показав, що у більшості з них переважало україномовне населення, за винятком індустріально розвинених Луганської та Сталінської округ. Що стосується міських поселень, то крім Старобільської та Куп'янської, у більшості округ кількісно домінувала російськомовна спільнота. Більшість сільського населення усіх восьми східноукраїнських округ визнала рідною українську мову. Щодо мов інших народів, то загалом вони посідали незначне місце в мовному середовищі Східної України, за винятком Маріупольської округи, де поряд з українською та російською були додані поширені грецька та німецька мови.

References

- Hryn, D. (1999). Zminy v natsionalnomu skladi miskoho naselennia Ukrainy u 20-30-kh rr. *XX st. Ukraina na porozh XX stolittia: aktualni pytannia istorii: Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv. : Stylos, pp. 196–202. [in Ukrainian].
- Maliarchuk, N. H. (2009). Osoblyvosti movnoi sytuatsii v Donbasi v 20-ti rr. *XX st. Istorychni i politolohichni doslidzhennia – Historical and political studies*, 2, pp. 93–99. [in Ukrainian].
- Maliarchuk, N. H. (2017). Rosiiany v etnichnii strukturі naselennia pivdenno-skhidnoi Ukrainy (za materialamy Vsesoiuznogo perepysu naselennia 1926 roku). *Novi storinky istorii Donbasu – The New Pages of History of Donbas*. 26, pp. 155–167. [in Ukrainian].
- Maliarchuk, N. H. (2017). Rosiiske naselennia Skhidnoi Ukrainy (za materialamy Vsesoiuznogo perepysu naselennia 1926 roku). *Istorychni i politolohichni doslidzhennia – Historical and political studies*, 1, pp. 36–44. [in Ukrainian].
- Masenko, L. T. (2004). Mova i suspilstvo: Postkolonialnyi vymir. Kyiv: Vyd. dim «KM Akademiia». [in Ukrainian].
- Ovcharenko, D. V. (2009). Natsionalnyi sklad naselennia okruzhnykh mist Pivdnia Ukrainy u 1926 r. (za materialamy Vsesoiuznogo perepysu naselennia 1926 r.). *Istorychni arkhiv. Naukovi studii: Zbirnyk naukovykh prats*. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly. Vyp. 3. pp. 64–71. [in Ukrainian].
- Romantsov, V. O. (2004). Ukrainci na odvichnykh zemliakh (XVIII – poch. XXI st.). Kyiv: Vydavnytstvo im. Oleny Telihy. [in Ukrainian].
- Statystyka Ukrainy. (1928). Serii I. Demohrafiia. Korotki pidsumky perepysu naselennia Ukrainy. 17–12 hrudnia 1926 r. Natsionalnyi i vikovy sklad, ridna mova ta pysmennist naselennia. Kharkiv, 124, T. V. Vyp. 2. [in Ukrainian].
- Turchenko, H. F. & Ovcharenko, D. V. (2009). Etnichni sklad miskoho naselennia Pivdnia Ukrainy (za materialamy Vsesoiuznogo perepysu naselennia 1926 r.). *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu – Scientific works of the historical faculty of Zaporizhzhya National University*. Vyp. XXVII. pp. 185–192. [in Ukrainian].
- Vorobev, N. (1933). Vsesoyuznaya perepis naseleniya 17 dekabrya 1926 goda. Kratkiy obzor organizatsii i proizvodstva. Moscow: V/O «Soyuzorguchet» redaktsionno-izdatelskoe upravlenie. [in Russian].
- Voronko, O. H. (1998). Rozvytok etnodemohrafichnykh protsesiv i formuvania sotsialnoi struktury suspilstva v Ukraini 20-kh rr. XX st. *Candidate's thesis*. Kyiv.
- Vsesoiuznyi perepys liudnosti 1926 r. (1929). Moscow: Vydannia TsSU Soiuzu RSR. T. XIII. vid. 1: Ukrainska sotsialistychna radianska respublika. Step. Dniprianskyi promyslovyy pidraion. Hirnychi pidraion. Natsionalnist, ridna mova, vik, pysmennist. [in Ukrainian].
- Vsesoyuznaya perepis naseleniya 1926 goda. (1928). Moscow: Izdanie TsSU Soyuz SSR. – T. 12. otd. 1 : Ukrainskaya Sotsialisticheskaya Sovetskaya Respublika. Pravoberezhnyy podrayon. Levoberezhnyy podrayon. Narodnost. Rodnoy yazyk. Vozrast. Gramotnost. [in Russian].